

Kütahya'da Cumhuriyet Dönemi Kurulan Tarım Kredi Kooperatifleri

Agricultural Credit Cooperatives Established in the City of Kutahya During the Republican Era

Ali GÖKDÜL¹

ÖNE ÇIKANLAR	<ul style="list-style-type: none">▪ Kooperatifler, kar yerine hizmet amacı güden kuruluşlardır.▪ Kütahya'da, 1930 yılında, ziraat cemiyetleri ve kooperatiflerin kurulması adına ilk teşebbüsleri Kütahya Valisi Nusret Bey başlatmıştır.▪ Cumhuriyet Dönemi Kütahya Merkez'de kurulan ilk kooperatif, 1931 yılında Kütahya Şehir ve Kasaba Kooperatifi olmuştur.
HIGHLIGHTS	<ul style="list-style-type: none">▪ Cooperatives are organizations that aim to serve rather than profit.▪ The first attempts to establish agricultural organizations and cooperatives in Kutahya were initiated by Kutahya Governor Mr. Nusret in 1930.▪ The first cooperative established in Kutahya Center during the Republican Era was the Kutahya City and Town Cooperative, established in 1931.
ÖZ	<p>Çalışmada, Kütahya'da Cumhuriyet Dönemi kurulmuş olan tarım kredi kooperatiflerinin 1923-1950 arası dönemdeki durumu ele alınmış; bu kooperatiflerin yönetim kadroları ile muhasip isimleri tespit edilmiştir. Kütahya'da, 1930 yılına kadar ziraat cemiyetleri ve kooperatiflerin varlığından söz etmek mümkün değildir. 1930 yılında, Kütahya Valisi Nusret Bey tarafından Kütahya'da bir zirai şirket kurulması adına başlatılan teşebbüsler 1931 yılında meyvesini vermiştir. Bu tarihte, Kütahya'ya gelen Ziraat Bankası Kooperatif Şubesi Şefi Adnan Özdemiroğlu ve Ziraat Bankası Müdürü Kahraman Bey'in önemli bir eseri olarak, Kütahya Merkez'de, 71 ortak ve 802,50 lira sermaye ile Kütahya Şehir ve Kasaba Kooperatifi kurulmuştur. Aynı yıl, Kütahya vilayetinde 8 adet zirai kredi kooperatifinin varlığı söz konusudur. Bu sayı, 1932 yılında 27'ye yükselmiştir. 1933 yılında, Kütahya vilayeti dahilinde Ziraat Bankası'nın 2 şubesi ve 3 sandığı mevcuttur. Yine 1933 yılında, Ziraat Bankası, Kütahya mintikasındaki kredi kooperatiflerinin sayısını artırma kararı almıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Kütahya Merkez ve mülhakatında 50'nin üzerinde tarım kredi kooperatifinin mevcudiyeti söz konusudur.</p> <p>Araştırmada, yerel ve ulusal arşivler, anayasal kanunlar, araştırma raporları, Cumhuriyet Halk Partisi programları ve kongreleri, yerel ve ulusal gazeteler ile yerli literatür kaynaklardan yararlanılmıştır.</p>
ANAHTAR KELİMELELER	<p>Kütahya, Tarım Kredi Kooperatifi Kütahya Şehir ve Kasaba Kooperatifi</p>
ABSTRACT	<p><i>In the study, the situation of the agricultural credit cooperatives established in the Republican Era in the city of Kutahya between 1923 and 1950 was discussed, and the management staff and accountant names of these cooperatives were determined. It is not possible to talk about the existence of agricultural societies and cooperatives in the city of Kutahya until 1930. The initiatives in 1930 by Kutahya Governor Mr. Nusret to establish an agricultural company in the city of Kutahya were concluded in 1931. On this date, Kutahya City and Town Cooperative was established in the city of Kutahya Center with 71 partners and 802,50 liras capital, as an important work of Ziraat Bank Cooperative Branch Chief Adnan Ozdemiroglu and Ziraat Bank Manager Mr. Kahraman, who came to the city of Kutahya. In the same year, there were 8 agricultural credit cooperatives in the city of Kutahya. This number increased to 27 in 1932. In 1933, Ziraat Bank had 2 branches and 3 funds in the city of Kutahya. Again in the same year, Ziraat Bank decided to increase the number of credit cooperatives in the Kutahya city area. After the Second World War, the more than 50 agricultural credit cooperatives in and around Kutahya city center.</i></p> <p><i>In the study, local and national archives, constitutional laws, research reports, Republican People's Party programs and congresses, local and national newspaper and also domestic literature were used.</i></p>
KEYWORDS	<p>Kutahya City Agricultural Credit Cooperative Kutahya City and Town Cooperative</p>
Atf (Citation):	Gökduş, A. (2023). Kütahya'da cumhuriyet dönemi kurulan tarım kredi kooperatifleri, <i>Urban 21 Journal</i> , 1(1), 55-68

¹ Dr., Bağımsız araştırmacı, gkd_42@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-7171-3476

Giriş

Kooperatifler, özel yapıya sahip, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olup ekonomik ve sosyal gelişime hizmet etme gayesiyle faaliyetlerini yürütürler. Osmanlı Dönemi’nde, 1863’te, “*Memleket Sandığı*” adı ile, günümüz Ziraat Bankasının temelini de oluşturan, ilk tarım kredi örgütü kurulmuştur. “*Tesanütçülük*”, yani “*dayanışmacılık*”, Cumhuriyet Dönemi’nde de önem verilen bir anlayış olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi’nin ilkelerinden olan “*Devletçilik*” ve “*Halkçılık*” ilkeleri, tesanütçülükle eş anlamlara gelen kooperatif kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Çünkü kooperatifler, ortak sosyal, iktisadi ve kültürel hayatta duyulan ihtiyaçların yardımlaşma ve dayanışma mantığıyla giderilmesini sağlamak; kooperatif ortaklarının çıkarlarını korumak amaçlarıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulmuş olan ortaklı ve sermayeli işletmelerdir (Kılıç ve Aydoğan, 2002, ss. 46-47; Avaner, 2020, s. 348).

Cevat Geray, kooperatifçilikle toplum kalkınması arasında yakın bir ilişki olduğuna dikkat çekmiştir. Kooperatifçilikte insanlar, başlıca ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak amaçlarıyla ve kendi istekleriyle bir araya gelip karşılıklı yardımlaşma ve toplumsal dayanışma ilkelerine göre, kendi imkanları ve güçleri ile bir işyeri ve işletme oluştururlar. Ekonomik anlamda yardıma ihtiyaç duyan insanların toplum içinde güçlenmelerini sağlama amacı güden kooperatifler, kendine yardım ve aynı zamanda karşılıklı yardım kuruluşlarıdır. Toplum kalkınması da aynı ilkeden hareket etmektedir. Bu açıdan, iki hareket birbirini tamamlamakta; toplumsal dayanışmayı, toplu çalışmayı destekleyen toplum kalkınması, kooperatifçiliğin gelişmesini de sağlamaktadır. Toplumsal dayanışmanın gelişmesi, bazı devlet yardımlarının toplum kalkınmasını destekleyici biçimde, kooperatifler aracılığı ile kullanılmasının da önünü açmaktadır. Neticede, kooperatiflerin gelişmesi, toplumsal kalkınmanın başarılı olmasına yardımcı olmaktadır (Geray, 1969, s.191).

Ticaret, satmak amacıyla bir mal almaktır. Ucuza almak ve pahalıya satmak mantığından hareketle komisyonculuk, mütevassıtlık, nakliyecilik, sigortacılık ve bankacılık da birer ticaret sayılmaktadır. Ticarete asıl olan kaide rekabettir. Ticaret, bir sermaye işi olup kooperatif ise insan işidir. Ticaret iktisadidir ve maddi menfaate dayanmaktadır; kooperatif ise hem iktisadi hem de içtimai olup maddi ve manevi menfaatler söz konusudur. Bu ikisi arasında en bariz fark karın paylaşımında olmaktadır. Ticarete ortak ya da hisse başına kar dağıtımı yapılır; kooperatifte ise, kar ya hiç dağıtılmaz, ya da ihtiyat akçesi, sigorta, sağlık ve eğitim işleri için harcanır; veyahut ortaklara, muameleleri oranında iade edilir (Kooperatifçilik Dersleri, 1932, ss. 7-10).

Kooperatifçilikte alım satım muamelelerine yer olmadığı için ticaret söz konusu değildir. Taraflar arasında mübadele olabilir, ancak kar yoktur. İstihkak kooperatifi ticaret değil malların dağıtılması anlamına gelir. Ortaklar müştereken aldıkları malları kendi aralarında paylaşırlar; yani toptan alıp perakende suretinde dağıtım gerçekleştirirler. Kooperatifçilikte serbestlik söz konusu olup isteyen girer, istemeyen çıkar (Gide, 1937, ss. 14-16).

Kooperatif kredi şirketi, insanların, karşılıklı olarak, ihtiyaç duyulan sermayeyi ödünç verme amacıyla kendi aralarında teşkil ettikleri bir cemiyettir. Bu oluşumda, her üye hem alacaklı hem de borçlu konumundadır (Gide, 1937, s. 4).

“Âli Ticaret Mektebi” muallimlerinden Suphi Nuri, iktisadi alanda tatbik edilen liberalizmin genel bir buhran doğurmuş olduğunu, uygulanacak bir “Türk Kooperatifçiliği” sayesinde her bir kooperatifin devletin bir şubesi olacağı ve bunların sayılarının hızla arttırılması gerektiğini ifade etmiştir (Nuri, 1932, ss. 3-20). Milletlerarası İş Ofisi Kooperasyon Servisi eski şefi Dr. G. Fauquet’e göre, devletçilikte, kooperatifler kar yerine hizmet amacı güttükleri için ortak bir paydada buluşmaktadırlar (Fauquet, 1948, ss. V-VI).

Türkiye Cumhuriyeti’nde, Milli Mücadele’nin ardından, savaşlarda yıkılıp yakılan şehir, kasaba ve köyleri yeniden imar etmek; okul, hastane, kışla ve askeri tesisler inşa etmek zorunluluğu mevcuttu. Ekonomik alanda, geri kalmış ziraatı canlandırmak, demiryolları, limanlar, yollar, fabrikalar, silolar, tersaneler inşa etmek, bir ticaret filosu vücuda getirmek, posta, telgraf, telefon sistemini tamamlamak, bankalar açmak ve kooperatifler teşkil etmek gerekmektedir (Tökin, 1946, s. 6). Bu kapsamda, Cumhuriyet’in ilk yıllarında birçok yabancı uzman da ülkemize hizmet etmiştir. 1927 yılında, mesleki ve teknik eğitim işlerini yönetecek bağımsız bir birim olan Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü’nün kurulduğu yıl, teknik eğitim konusunda görüşü alınmak üzere Belkivalı Uzman Dr. Omer Buyse Türkiye’ye davet edilmiştir. Dr. Buyse, Ankara, Kütahya, Uşak, İzmir, Aydın, Konya, Adana ve İstanbul’da incelemelerde bulunmuş; özetle şu raporu sunmuştur (Akdağ, 2008, ss. 60-61): *“Halk tabakalarına özellikle fakir halka iş temin edilmeli. Bu sınıfların hayat standartlarının yükselmesini sağlamak üzere kurslar açılmalı ve yardımlaşmayı temin etmek üzere kooperatiflerin kurulması sağlanmalıdır.”*

1. Kanunlarımızda Kooperatifler

Türkiye’de kooperatifçiliğe hukuki açıdan bakıldığında, 1926 tarihli Ticaret Kanunu ile 1929 tarihli Ziraat Kredi Kooperatifleri Kanunu’nun varlıkları söz konusudur. 1926 Ticaret Kanunu, 477-500 maddeleri arası kooperatiflerin hukuki statüsünü belirleyen usulleri barındırmaktadır ve “yetersiz” olarak nitelenmektedir. 1 Haziran 1929 tarihinde kabul edilmiş olan Ziraat Kredi Kooperatifleri Kanunu 24 maddeden oluşmaktadır. Ziraat Kredi Kooperatifleri Kanunu Ziraat Bankası için oluşturulmuştur. Kapsamlı ve yeterli olmayan bu hukuki mevcudiyet, kooperatifçiliğin Türkiye’de inkişafını engelleyen unsurlardan birisi olmuştur (Ziraat Kredi Kooperatifleri Kanunu, 1929; Kooperatifçilik Dersleri, 1932, ss. 72-102).

Tasnifinde farklılıklar olsa da temel olarak, istihlak (tüketim) kooperatifleri, istihsal (zirai ve sanayi) kooperatifleri ve kredi kooperatifleri olmak üzere 3 tür kooperatif vardır. Bunlardan başka, insanlar her türlü maddi ihtiyaçları için kooperatifler kurmuşlardır. Bunların en önemlileri mektep, inşaat, banka, matbuat ve seyahat kooperatifleridir (Kooperatifçilik Dersleri, 1932, ss. 37-74).

Kabul edilen kanunlarımıza göre, kooperatifleri iki kısma ayırmak gerekir: 1) Ticaret Kanunu’na göre kurulan kooperatifler, 2) Ziraat kooperatifleri: Bu kooperatifler, Ziraat Bankası’nın nezareti altında faaliyet sahasına atılmışlardır Ziraat Kredi Kooperatifleri Kanunu ile teşekkül

edilmektedirler (10: T.C. 1923-1933, 1933, s.91). Bu kanuna göre, ilk önce 1929 tarihinde teşekkül etmiş ve çiftçilerin bu teşekküllere karşı gösterdikleri arzu ve alaka dolayısıyla sayıları dört senede 637'ye ulaşmıştır (10: T.C. 1923-1933, 1933, s. 101).

1931 yılı itibariyle, Türkiye'de iki türlü kooperatif teşekkülü mevcuttur: Ziraat kooperatifleri; memur, işçi vs. arasında yapılan tüketim kooperatifleri (Kütahya Vilayet Gazetesi, 03.05.1931, ss.1-2). 1931 yılı Cumhuriyet Halk Fırkası Programında, kredi ve istihlal kooperatiflerinden bahsedilerek bunların faydaları üzerinde durulmuş; istihlak kooperatifleri prensipler arasına alınmamış ve özel teşebbüse bırakılmıştır (C.H.F. Programının İzahı, 1931, ss. 13-14).

1935 yılına gelindiğinde, kooperatiflerin hukuki statüsünü düzenleyen ve mevcut kanunlarda yer alan şartları daha kapsamlı hale getiren, 33 maddeden oluşan Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkarılmıştır. Buna göre, 21.10.1935 tarih ve 2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'nun 31. maddesi ile 05.06.1929 tarih ve 1470 Sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır.

1935 yılında çıkarılmış olan Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'na göre: kurulacak tarım kredi kooperatifleri ile 1929 tarih ve 1470 Sayılı Kanun'a göre kurulmuş olan kredi kooperatifleri, alacaklı ve borçlu durumları ne olursa olsun Ziraat Bankası'nın kontrolüne verilmiştir.

Tarım kredi kooperatiflerinin kurulacağı yerler, T.C. Ziraat Bankası'nın önergesi veya ilgililerin başvurusu üzerine Ekonomi Bakanlığı tarafından belirlenir. Kurulmasına karar verilen yerlerde tarım kredi kooperatifinin kurulması için en az 30 ortak olması; ana mukavelenamenin ortaklarca imzalanması ve son olarak, bu sözleşmenin Ziraat Bankası tarafından onaylandıktan sonra Ekonomi Bakanlığı tarafından da kabul edilmesi şarttır. Ziraat Bankası, ana mukavelename hükümlerine aykırı harekette bulunan tarım kredi kooperatiflerinin işlerine el koymaya; lüzumunda Ekonomi Bakanlığının onayı ile feshederek tasfiye etmeye yetkilidir. Böyle bir durumda, Ziraat Bankası'nın yazılı isteği üzerine, kooperatifin bulunduğu yerin en büyük mülkiye amiri, bu el koyma işlerinin yapılmasını sağlar. Genel heyet kararları, kooperatif direktörleri ile imzaya yetkili işyarların tayini veya işten çıkarılması Ziraat Bankası onayı olmadan uygulanmaz.

Tarım kredi kooperatifleri, bütün ortakların isim listelerini buldukları yerin İcra Dairesine bildirirler. Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'na göre kurulacak tarım kredi kooperatifleri, ancak Ziraat Bankası'ndan ödünç para alırlar. Bu kanuna göre kurulan kredi kooperatifleri, kazanç ve muamele vergilerinden; kapital ve yedek akçeler ile taşınmaz malları bütün vergi, resim ve harçtan; ödünç verme ve alma, ödeme ve başka bütün işler için yapılacak senet ve belgeler ile resmi dairelere verecekleri dilekçeler damga vergisinden muaftır. Kooperatiflerce noterlere onaylatılacak belgelerden yalnızca adil ücreti alınıp harç alınmaz. Her tarım kredi kooperatifi, alınması imkansız olan alacakların kapatılması için bir yedek akçe ayırmakla yükümlüdür (Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu, 1935).

2. Kütahya'da Merkez'de İlk Kooperatif: Kütahya Şehir ve Kasaba Kooperatifi

Kütahya'da 1930 yılı itibariyle henüz ziraat cemiyeti ve kooperatifler kurulmuş değildir. Köy Yardım ve Tasarruf Sandığı adıyla bir ziraat cemiyeti oluşturmak için, 1930 yılında, Kütahya

Valisi Nusret Bey (1930-1932) tarafından bir teşebbüste bulunulmuş; vilayetin her tarafında her çiftçi çift başına bir dönüm buğday ekmek ve mahsulü toplanarak hasılatı her köy adına Ziraat Bankası'na yatırılmak üzere ve 3 sene sonunda birikecek sermaye ile zirai bir şirket oluşturulması hedeflenmiştir (5 Kânunsani..., 1930, s. 11). 1931 yılında, köylerde zirai kooperatifler kurulması ve köylü tütünlerinin temiz ve ucuz olarak halka verilmesi amacıyla çalışmalar yapıldığı görülmüştür (Nafia İşleri, Tarih Yok, s. 5).

Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Katibiumumisi (Genel Sekreter) Recep Bey tarafından 16 Ekim 1931 tarihinde, İstanbul Darülfünunda konferans olarak verilen Cumhuriyet Halk Fırkası programının izahında, kooperatif meselesine yeni prensipler arasında önemli bir yer verilmiştir. Programda kredi ve istihsal kooperatiflerinden bahsedilmiştir. Bu kooperatiflerin, Türkiye'nin nüfusunun üçte ikisini teşkil eden toprak müstahsillerine (üretici) mahsullerini ucuza mal etmek ve fazla karla satmak gibi önemli faydalar sağlanacağı ifade edilmiştir. Zirai kredi kooperatiflerinden müstahsil küçük çiftçiler lehine büyük neticeler umulduğu dile getirilmiştir (C.H.F. Programının İzahı, Yıl Yok, ss. 13-14).

Kütahya'ya gelen Ziraat Bankası Kooperatif Şubesi Şefi Adnan Özdemiroğlu ile Kütahya Ziraat Bankası Müdürü Kahraman Bey'in eseri olarak Kütahya merkezinde, 71 ortak ve 802,50 lira sermaye ile Kütahya Şehir ve Kasaba Kooperatifi teşkil edilmiştir. Kooperatif genel kurulu, 11 Temmuz 1931 tarihinde toplanarak idare meclisini seçmiştir. Kelerzade Fevzi, Ziraat Bankası veznedarı Mehmet Hamdi, Tavalızade Hüseyin, Hacı Memişzade İzzet ve Bölcek karyesinden Süleyman beyler idare meclisi azalığına asil üyeler; Kethüdazade Ali ve Bölcek karyesinden Mercimekoğlu Hüseyin beyler de yedek üyeler olarak seçilmişlerdir. Murakıplıklara, Defterdar Lütfi Bey ve Ziraat Bankası muhasibi Gaybi Bey seçilmişlerdir (Kütahya Vilayet Gazetesi, 26.07.1931, s.1). Kütahya Şehir ve Kasaba Kooperatifinin kurulduğu tarihlerde, Ziraat Bankası tarafından, Türkiye'de 14 kredi kooperatifi daha açılmıştır (Akşam, 25.11.1931). 1931 Ekim'inde, Ziraat Bankası rehberliğinde, Kütahya vilayetinde 8 adet zirai kredi kooperatifi mevcuttur. Kütahya'ya bağlı ilçelerde bu sayı 55 olup toplam ortak sayısı 476'dır (Saka, Yıl Yok, ss. 160-161).

Kütahya Şehir Kooperatifi senelik toplantısını 24 Mart 1932 Perşembe akşamı Ziraat Bankası binasında yapmıştır. Kooperatife dahil olan 72 ortaktan ancak yarısının iştiraki ile bu toplantının yapılmasının olumsuz bir etki yaptığı değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Kütahya, birinci derecede zirai hüviyete sahip, ikinci derecede bahçıvanlık ve üçüncü derece de diğer sanayi inkişafı için önemli bir yer iken, Kooperatifte bu birimlerin temsilcilerini görememek acı bir gerçek olarak nitelenmiştir. Toplantıda, Kütahya çiftçileri, bahçıvanları, meyvecilerinin bu kooperatife davet edildiği görülmüştür (Kütahya Vilayet Gazetesi, 27.03.1932, s.1). Bu senelik toplantıda, Kütahya Zirai Kooperatifi meclis idaresine Matbaa Müdürü Nuri, Ziraat Bankası Meclisi İdare Reisi İhsan, Cumhuriyet Halk Fırkası Kaza Reisi Ali Akif, tüccardan Servet Bey ve Ziraat Bankası veznedarı Mehmet Bey; riyasete de Nuri Bey seçilmişlerdir (Kütahya Vilayet Gazetesi, 1932, s. 1).

1933 yılında, Vilayet dahilinde Ziraat Bankası'nın 2 şubesi ve 3 sandığı vardır. Banka, Kütahya çiftçisine her yıl para dağıtmaktadır. Son 2 yıl içinde köylü lehine buğday fiyatlarını tutmak için

devlet hesabına buğday satışına, alacak yerine de zahire kabulüne başlamıştır. Banka, çiftçiye yaptığı bu doğrudan ikrazattan (borç verme) başka, zirai kredi kooperatifleri kurmak suretiyle ayrı bir çiftçi sermayesi tahsisine ve bu yöntemle de köylüye para dağıtmaya başlamıştır. Ziraat kooperatiflerinin 1932 yılındaki mevcudu 27'dir. Buna bağlı ortak sayısı 2.742'dir. I. Dünya Savaşı (1914-1918)'nden önce, 2,5 milyon lirayı geçmeyen Vilayet ihracatı, 1927-1928 yıllarında 8-10 milyon lira civarında olmuştur. Aynı miktarda yapılan ithalatla beraber, Vilayet işlem hacmi 16-20 milyonu bulmuştur. İhracatın artışı ziraat ve sanayi üretiminin artışı etken olmuştur. Vilayet emtiasına pancar, şeker, fenni tuğla ve kiremit, yünü ve pamuklu mensucat gibi yeni kalemler dahil olmuştur (Kütahya Vilayet Gazetesi, 1933, s. 3).

1933 yılında, Ziraat Bankası, Kütahya mıntıkasında kredi kooperatiflerinin sayısını çoğaltmaya karar vermiştir. Kütahya Ziraat Bankası Müdürü Emin Bey, bu amaçla Çökürler havalisinde tetkikatta bulunmuştur. Kızılcaören, Akuluk mıntıklarında 2 kooperatifin temelleri kurulmuştur. Çökürler'de Muallim Murat Bey'in bu işle hassaten meşgul olduğu görülmüştür (Kütahya Vilayet Gazetesi, 1933, s. 1).

Kütahya Zirai Kredi Kooperatifi, 23 Mart 1934 Cuma günü yapılan toplantıda çoğunluk bulamadığından; genel meclis 3 Nisan 1934 tarihinde, Ziraat Bankası binasında toplanmıştır. Ortaklardan büyük bir çoğunluğunun iştiraki ile yapılan bu kongrede, senelik hesap tetkik ve tasvip edilmiş, Kooperatifin bir sonraki yıl yapacağı işlere dair kararlar alınmıştır. İdare Heyeti seçiminde, reisliğe yeniden Nuri Bey; azalıklara Hacımemişoğlu İzzet, Fettahoğlu Sadık, Panikoğlu Kemal, Şemsettinoğlu Servet beyler; murakıplıklara Ali Akif ve Hasan Lütfi beyler seçilmişlerdir (Hakimiyeti Milliye, 05.04.1934; Kütahya Vilayet Gazetesi, 15.04.1934, s.1).

3. 1935 Yılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'ndan Sonra Kütahya'da Kooperatiflerin Durumu

4 Mart 1936 tarihinde, özellikle üyelerine, tohumluk buğday, gübre, tarım araçlarını daha ucuza ve bir sene gibi uzun vade ile temin etme ve vatandaşın kalkınmasına yardım etme amaçlarıyla 264 Sayılı Kütahya Tarım Kredi Kooperatifi kurulmuştur (Kütahya 1967 İl Yıllığı, Yıl Yok, s.263).

Merkez Kooperatifi 1936 yılı yeni seçiminde başkanlığa İzzet Memiş; üyeliklere H. Lütfü Caner, Servet Arioğul, Kemâl Panik, Lütfü Hurşit; murakıplıklara Cevad Günalay, Ali Saka; hakem heyetine Etem Yücel, Sadık Kutlu, Bölcekli Süleyman seçilmişlerdir (Kütahya Vilayet Gazetesi, 08.05.1936, s.1).

1936 yılında, Tarım Kredi Kooperatifi ile Ziraat Bankası alacakları taksitlendirilmiştir (C.H.P. 1936 İl Kongreleri, 1937, s.296).

1938 yılı itibariyle, Merkez kazada mevcut 2 tarım kredi kooperatifine 22 köy dahildir (Kütahya XV. Yıl, 1938, s.68). 1938 yılı itibariyle, 264 Sayılı Kütahya ve 276 Sayılı Köprüören tarım kredi kooperatifleri mevcuttur. Her iki kooperatifin 500 kadar ortağı ve 12 bin lira tahsil edilmiş sermayesi bulunmaktadır. 1937 yılı içinde, bu kooperatif, ortaklarına 63.772 lira borç vermiştir. Bu teşekküllerin ortaklarına kredi tayini, dağıtımı ve alacaklarının tahsili bakımından başarıları iyidir. Kooperatiflerin paraya olan ihtiyaçları Ziraat Bankası'ndan temin edilmektedir. Köylüyü

tefecilerden kurtaran ve ortaklarının kendi ayağında, kendi kasalarından zirai ihtiyaçlarını temin eden bu teşekküllere karşı halkın temayülünün gittikçe artmakta olduğu görülmüştür (Kütahya XV. Yıl, 1938, s.71).

Ekim zamanında çift ve hayvan edinmede, her türlü ihtiyaç halinde çiftçiyi ucuz ve kolay kredi sistemiyle destekleyen Ziraat Bankaları, bu kredileri bizzat köylünün ayağına götürmek için birer küçük banka demek olan tarım kredi kooperatiflerini yıldan yıla kurup korumakta ve gerek sermaye, gerek ortak sayılarını artırmaktadır.

1938 yılı Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi mevzuatında, 23. madde olarak, Tarım Kredi ve Satış Kooperatifleri faaliyetlerinde görülen müşküller ve mahzurlar Ziraat Bakanlığınca göz önünde tutularak, üreticilerin kredi alım ve satım mevzuatlarında ve sair hususlardaki ihtiyaçlarını başarıyla karşılayacak esaslar çerçevesinde teşkilatlandırılması konusu yer almıştır (Birinci Köy..., 1939, ss.338-339).

Kütahya'da, beş yıllık yeni bir program çerçevesinde 1946 yılında, Kütahya Merkez Ziraat Bankası'na bağlı 13 tarım kredi kooperatifi kurulmuştur. Merkez ilçenin 170 köyü ile Altıntaş ilçesinin 37 köyü bu 13 kooperatife bağlıdır. Merkez Tarım Kredi Kooperatifinin 800 ortağı bulunmaktadır. Bu kooperatiflerin ortak sayıları, sermayeleri ve ödünç verdikleri miktarlar yıldan yıla artmış, köylü, bunları idarede ve bu kurumlardan faydalanmada kabiliyet göstermiştir.

Kütahya Merkez'in 13 tarım kredi kooperatifi Merkez, Köprüören, İhsaniye, Aslanapa, Seydi, Dumlupınar, Kurt köy, Zemme, Alayunt, Ortaca, Ören, Sabuncupınar ve Çal köyde bulunmaktadır. Bunlara bağlı ortak sayısı 1947 yılında 4.081 ve sermaye miktarı 63.000 liradır. 1948'de sermaye miktarı 110.000 liraya ve ortak sayısı da 6.000'e yaklaşmıştır. Bu 13 kooperatifin 1948 yılında ortaklarına verdiği borç miktarı 750 bin liradır.

Kütahya Ziraat Bankası Müdürü Mehmet Ali Yumel ve kooperatif müfettişi ile bütün banka teşkilatı, bu iktisadi kurumların iyi işlemesi için devamlı bir şekilde çalışmakta ve işlerini takip etmektedir. Merkez'de, kooperatiflerin buldukları yerlerde birer binaya sahip olmak için ortaklardan ayrıca teberru toplanmakta ve bina kurmak için teşebbüsler ilerlemiş bulunmaktadır. Kooperatifler 1948 yılında tohumluk ve tohumluk bedeli dağıtımına da aracılık edilmiş ve çiftçiye büyük kolaylık sağlanmıştır. Kooperatifler eliyle dağıtılan tohumluk kredileri, Merkez'de 19 ton olup il genelinde 230 tonu bulmuştur. Bu tohumluklar, kısmen Toprak Mahsulleri Ofisince belli fiyatlarla çiftçiye verilmiştir (Erdem, 04.01.1948, s.8; Ulus, 30.03.1947, s.8).

Kütahya Merkez ve mülhakatında mevcut 51 tarım kredi kooperatifi yıllık genel kurulları toplanmakta, bu toplantılara Ziraat Bankası şube ve ajansları da hazır bulunmaktadır. İl Merkez kooperatifinin 1947 hesap yılına ait genel toplantısında okunan rapora göre; bu kooperatifin ortak sayısı 1946'ya göre 105 kişi artarak 833'e yükselmiş, sermaye miktarından 23.429 lirası toplanmış olmak üzere 43.680 liraya ulaşmıştır. Ortaklarına verdiği borç para miktarı, 1947 sonu itibarıyla 260.227 liradır. Dumlupınar, İhsaniye, Alayunt, Köprüören, Seyitömer köylerinde müteşekkil olup 207 köyü sahası içinde alan ve 600 küsur ortağı, 110.000 lira

sermayesi bulunan 13 kooperatifin genel kurulları da toplanmaktadır. Merkez Ziraat Bankası Müdürü Mehmet Ali Yumer ile kooperatifler kontrolörü Sait Ergun, sırasıyla bu kooperatiflerin genel kurul toplantılarında bulunmaktadırlar (Ulus, 08.03.1948, s.3).

T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine bağlı tarım kredi kooperatiflerinde, 1947 yılı itibariyle görevli muhasiplerin isimleri şu şekildedir:

264 Numaralı Merkez: İrfan Taşkın; İsmail Toprak.

276 Numaralı Köprüören: Ali Kahraman.

873 Numaralı İhsaniye: İbrahim Çakır.

874 Numaralı Arslanapa: Ahmet Özbay.

883 Numaralı Seydi Ömer: Hasan Konuk.

884 Numaralı Dumlupınar: H. Hüseyin Karagöz.

885 Numaralı Kürt Köy: Hasan Gültekin.

887 Numaralı Alayunt: Abdullah Uygun.

894 Numaralı Ortaca: Rifat İşçimen.

895 Numaralı Ören Köy: Süleyman İlhan.

919 Numaralı Sabuncupınar: Hüsnü Ongan.

935 Numaralı Çal Köy: Mustafa Yelken (KUTSO Arşivi, T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesinden 25.06.1947 Tarih ve 1161 Sayı ile T.C. Kütahya Valiliğine Gönderilen Resmi Evrak).

Ziraat Bankası Emet Şubesine bağlı olarak kurulan 1114 Sayılı Örencik Tarım Kredi Kooperatifi Yönetim Kurulu Başkanı İbrahim Şengül; Veznedar Mehmet Özçelik; Muhasip Mahmut Ceylan; Yönetim Kurulu Üyesi Hüseyin Zeybek'tir (KUTSO Arşivi, T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesinden 17.05.1948 Tarih ve 569 Sayı ile Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasına Gönderilen Resmi Evraklar ve İmza Sirküleri).

Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 08.01.1949 tarih ve 3586 sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesi'ne gönderilen 13 adet beyannameye göre, Tavşanlı, Çoban köy, Baş köy, M. Yeni köy, Saruhanlar, Hisar, Balıköy, Akçaşehir, Dumlupınar ve Arslanapa yönetim kurulları şu kişilerden oluşmuştur:

912 Numaralı Çoban Köy Tarım Kredi Kooperatifi (30.05.1949):

Yönetim Kurulu Başkanı: H. Hüseyin Küpe.

Yönetim Kurulu Asbaşkanı: H. Hüseyin Küpe.

Yönetim Kurulu Üyesi: Emin Ertürk.

Muhasip: İbrahim Karaman (KUTSO Arşivi, Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 30.05.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname).

901 Numaralı Baş Köy Tarım Kredi Kooperatifi (27.04.1949):

Yönetim Kurulu Başkanı: Osman Özata.

Yönetim Kurulu Asbaşkanı: Ahmet Yılmaz.

Yönetim Kurulu Üyesi: İsmail Öz (KUTSO Arşivi, Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 27.04.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname).

263 Numaralı Tavşanlı Tarım Kredi Kooperatifi (27.02.1948):

Yönetim Kurulu Başkanı: Ahmet Yumurtacı.

Yönetim Kurulu Asbaşkanı: İsmail Kaymaz.

Yönetim Kurulu Üyesi: Ahmet Atay.

Kooperatif Direktörü: H. Hüseyin Aydemir (KUTSO Arşivi, Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 27.02.1948 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname).

937 Numaralı M. Yeni Köy Tarım Kredi Kooperatifi (27.03.1949):

Yönetim Kurulu Başkanı: Sadettin Aslan.

Yönetim Kurulu Asbaşkanı: Mustafa Yavuz.

Yönetim Kurulu Üyesi: Yusuf Eski (KUTSO Arşivi, Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 27.03.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname).

934 Numaralı Saruhanlar Tarım Kredi Kooperatifi (01.06.1949):

Yönetim Kurulu Başkanı: Abdullah Özer.

Yönetim Kurulu Asbaşkanı: Hasan Bilgi.

Yönetim Kurulu Üyesi: Hüseyin Uludağ (KUTSO Arşivi, Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 01.06.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname).

914 Numaralı Hisar Tarım Kredi Kooperatifi (25.05.1949):

Yönetim Kurulu Başkanı: Celil Haliş.

Yönetim Kurulu Asbaşkanı: Sait Turan.

Yönetim Kurulu Üyesi: Lütfi Önder.

Muhasip: M. Ali Yalçınsoy (KUTSO Arşivi, Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 25.05.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname).

903 Numaralı Balıköy Tarım Kredi Kooperatifi (20.02.1949):

Yönetim Kurulu Başkanı: Ali Biycan.

Yönetim Kurulu Asbaşkanı: Recep Bahadır.

Yönetim Kurulu Üyesi: Mustafa Kayğısız (KUTSO Arşivi, Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 20.02.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname).

1005 Numaralı Akçaşehir Tarım Kredi Kooperatifi (21.05.1949):

Yönetim Kurulu Başkanı: Hasan Özdemir.

Yönetim Kurulu Asbaşkanı: Ahmet Ülkü.

Yönetim Kurulu Üyesi: Bekir Karagöz (KUTSO Arşivi, Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 21.05.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname).

884 Numaralı Dumlupınar Tarım Kredi Kooperatifi (12.11.1949):

Yönetim Kurulu Başkanı: Ali Turan.

Yönetim Kurulu Asbaşkanı: Ömer Şeker.

Yönetim Kurulu Üyesi: M. Ali Kılınçaslan (KUTSO Arşivi Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 12.11.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname).

874 Numaralı Arslanapa Tarım Kredi Kooperatifi (22.11.1949):

İstifa eden Başkan Derviş Kişioğlu'nun yerine, yedek üyelere Aptil Özer seçilmiştir (KUTSO Arşivi, Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 22.11.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname).

1935 yılı, 2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'nun 20. Maddesine göre, kuraklık, dolu, sel, hayvan ve bitkilerde baş gösterecek bulaşık hastalık gibi afetlerde; fiyat düşüklüğü gibi ekonomik sebeplerde ve yangın dolayısıyla tarım kredi kooperatiflerinin gününde alınamayan alacakları Ziraat Bankası'nın onayı ile kooperatif yönetim kurulunca her ortağın durumu ayrı ayrı incelenmek suretiyle tümü ya da bir kısmı ertelenir (Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu, 1935).

Kütahya kentinde 1949 yılında hüküm süren kuraklık yüzünden mahsuller %40-45 oranında hasara uğramıştır. Bu sebeple, 873 sayılı İhsaniye, 885 Numaralı Kurtköy ve 886 Numaralı Zemme Tarım Kredi Kooperatifleri, ortaklarının kooperatiflerce dağıtılan paraları ödeyemeyecek duruma düşmüş olmaları sebebiyle, T.C. Ziraat Bankası tarafından bu

kooperatiflere borç olarak verilen 16.585 liranın vade bitimi tarihinden başlayarak 1 yıl süre ile ertelenmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 1949).

Sonuç

Millî Mücadele'nin ardından, Cumhuriyet Dönemi'nde, savaşların neden olduğu tahribatın izlerinin ortadan kaldırılması başta olmak üzere, iktisadi ve sosyal açılardan da harap durumdaki ülkenin kalkındırılması, toplumsal dayanışmanın sağlanması gerekiyordu. Bu dönemde, görüşleri alınmak üzere Türkiye'ye getirilen uzmanların raporlarında, Kütahya'da yardımlaşmayı sağlamak amacıyla kooperatiflerin açılması önerisi yer almıştır.

Kooperatifler, toplumsal dayanışma ve ekonomik fayda sağlama amaçları doğrultusunda kurulmuşlardır. Kooperatifçilik ve toplumsal kalkınma arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur. Bu sebeple, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilkelerinden olan Devletçilik ve Halkçılık, kooperatifçilik ile paralel bir çizgide yer alan, birbirini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Bunda en büyük etken olan benzerlik, kooperatiflerin kar yerine hizmet amacı gütmeleri olmuştur.

Kooperatifler, kendine yardım ve aynı zamanda karşılıklı yardım kuruluşlarıdır. Kooperatiflerin gelişmesi ve sayılarının çoğaltılması, toplumsal kalkınma hedefinin de başarıya ulaşmasına yardımcı olmaktadır.

Devletçilik'e kadar uygulanan Liberalizm'in iktisadi alanda bir buhrana neden olduğu düşüncesi hakimdir. Devletçilik ile paralel uygulanacak bir Türk kooperatifçiliği vasıtasıyla her bir kooperatif devletin bir şubesi olarak faaliyet göstereceği düşünülmüş; dolayısıyla, devlet, bu kooperatiflerin sayılarının ve işlevlerinin arttırılması için desteklerde de bulunmuştur.

Kooperatiflerin hukuki statüsünü belirleyen kanunlarımız, 1926 tarihli Ticaret Kanunu; 1929 tarihli Ziraat Kooperatifleri Kanunu ve 1935 tarihli Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'dur. Çalışma alanımız sınırlarını içeren dönemde ele aldığımız Kütahya'daki tarım kredi kooperatiflerinin, önce 1929; daha sonra da 1935 tarihli kooperatif kanunlarımıza göre faaliyetlerini sürdürdükleri belirlenmiştir. Tarım kredi kooperatiflerinin başlıca idareci kurumları T.C. Ziraat Bankası ve Ekonomi Bakanlığı olmuştur.

Üç bölümde ele alınan çalışmada, kanunlarımıza göre kooperatiflerin hukuki statüsü ve kapsamı analiz edilmiştir. 1929 Ziraat Kooperatifleri Kanunu'na göre, Kütahya Merkez'de kurulmuş olan ilk kooperatif olan Kütahya Şehir ve Kasaba Kooperatifi ikinci bölümde işlenmiştir. Çalışmanın odak noktası olan bu kısım, yönetim kadroları ve faaliyetleri ile ilk defa bu akademik çalışmada ele alınmış ve ortaya çıkarılmıştır. Son bölümde, 1935 tarihli Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'na göre, Kütahya'da kurulan 264 Numaralı Kütahya Tarım Kredi Kooperatifi ile başlayan yeni dönem işlenmiştir. Yine bu dönemde, 1938 yılı itibarıyla, Kütahya Merkez kazada faaliyet gösteren 276 Numaralı Köprüören Tarım Kredi Kooperatifi ve sonraki yıllarda kurulmuş olan tarım kredi kooperatifleri anlatılmıştır. 1946 yılında, Kütahya Merkez

Ziraat Bankası'na bağlı 13 tarım kredi kooperatifi kurulmuştur. Bu kooperatifler, Merkez, Köprüören, İhsaniye, Aslanapa, Seydi, Dumlupınar, Kurt köy, Zemme, Alayunt, Ortaca, Ören, Sabuncupınar ve Çalköy'dedir. Yine bu yıllarda, Kütahya Merkez ve mülhakatında 50'nin üzerinde tarım kredi kooperatifinin mevcudiyeti söz konusudur.

Sonuç olarak, bu çalışma ile, Cumhuriyet Dönemi Kütahya'da kurulmuş olan ilk kooperatifin Kütahya Şehir ve Kasaba Kooperatifi olduğu tespiti yapılmıştır. Anayasal kanunlarımıza göre, hukuki anlamda teşkil olunan Kütahya'daki tarım kredi kooperatiflerinin 1923-1950 yılları arasındaki mevcudiyetlerinin Kütahya yerel tarihine katkı sunması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- 10: T.C. 1923-1933. (1933). Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.
- 1470 Sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu (1929, 1 Haziran). 1470 Sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu T.C. Resmi Gazete (Sayı: 1208). Erişim Adresi: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc007/kanuntbmmc007/kanuntbmmc00701470.pdf
- 2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu (1935, 21 Ekim). 2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu T.C. Resmi Gazete (Sayı:3146). Erişim Adresi: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc015/kanuntbmmc015/kanuntbmmc01502836.pdf
- 5 *Kânunsani 1931 Tarihinde Ankara'da Toplanacak Olan Birinci Ziraat Kongresine Kütahya Vilâyet Merkez Kazası Namına Takdim Kılınan Rapordur.* (1930). Kütahya: Yayınevi Yok.
- Akdağ, Ö. (2008). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı (1923- 1940). *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 60-61.
- Akşam* (25.11.1931). Akşam Gazates
- Avaner, T. (2020). Türkiye'de İkininlerin Başında Kooperatifçilik ve Konut Kooperatifçiliği Politikası Sorunu. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3 (2), 345-363.
- BCA. (19.12.1949). Dosya: 83-85, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 121.91.3.
- Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporları.* (1939). Ankara: T.C. Ziraat Vekaleti Yayını.
- C.H.F. Programının İzahı*, (1931). Hakimiyeti Milliye Matbaası.
- C.H.P. 1936 İl Kongreleri.* (1937). Yer Yok: Yayınevi Yok.
- Erdem, H. K. (04.01.1948). Çiftçiye Tohumluk ve Kredi. *Ulus*.
- Fauquet, Dr. G. (1948). *Kooperatifçilik Sektörü.* A. H. Özümerzifon (Çev.). İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Geray, C. (1969). Toplum Kalkınması Örnekolay Araştırmaları Konusunda Bir Deneme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (1), 183-214.
- Gide,C. (1937). *Kooperatifçilik I. S. N. İleri* (Çev.). İstanbul: Sebat Basımevi.
- Hakimiyeti Milliye.* (05.04.1934).

- Kılıç, S. & Aydoğan, E. (2002). Türkiye’de Kooperatifçilik ve Toplumsal Kalkınmadaki Rolü. *Atatürk Dergisi*, 11(2), 45-50.
- Komisyon. (1938). *Kütahya XV. Yıl*. Yer Yok: Yayın Yeri Yok.
- Kooperatifçilik Dersleri*. (1932). İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası.
- KUTSO Arşivi*. (1947). T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesinden 25.06.1947 Tarih ve 1161 Sayı ile T.C. Kütahya Valiliğine Gönderilen Resmi Evrak.
- KUTSO Arşivi*. (1948). T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesinden 17.05.1948 Tarih ve 569 Sayı ile Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasına Gönderilen Resmi Evraklar ve İmza Sirküleri.
- KUTSO Arşivi*. (1948). Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 27.02.1948 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname.
- KUTSO Arşivi*. (1949). Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 01.06.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname.
- KUTSO Arşivi*. (1949). Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 12.11.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname.
- KUTSO Arşivi*. (1949). Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 20.02.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname.
- KUTSO Arşivi*. (1949). Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 21.05.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname.
- KUTSO Arşivi*. (1949). Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 22.11.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname.
- KUTSO Arşivi*. (1949). Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 25.05.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname.
- KUTSO Arşivi*. (1949). Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 27.03.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname.
- KUTSO Arşivi*. (1949). Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 27.04.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname.
- KUTSO Arşivi*. (1949). Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından 30.05.1949 Tarih ve 3586 Sayı ile T.C. Ziraat Bankası Kütahya Şubesine Gönderilen Beyanname.
- Kütahya 1967 İl Yıllığı*. (Yıl Yok). İzmir: Ticaret Matbaacılık T.A.Ş.
- Kütahya Vilayet Gazetesi*. (03.05.1931). (156).
- Kütahya Vilayet Gazetesi*. (08.05.1936). (413).
- Kütahya Vilayet Gazetesi*. (10.04.1932). (205).
- Kütahya Vilayet Gazetesi*. (15.04.1934). (308).
- Kütahya Vilayet Gazetesi*. (26.07.1931). (168).
- Kütahya Vilayet Gazetesi*. (27.03.1932). (203).
- Kütahya Vilayet Gazetesi*. (29.10.1933). (284).

Nafia İşleri,(Yıl Yok). Yer Yok: Yayın Yeri Yok.

Nuri, S. (1932). *Devletçilik ve Kooperativcilik*. Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi.

Saka, R. (Yıl Yok). *Koperativ Siyaseti*. Kooperatifçilik Dersleri. 123-162.

Tökin, İ. H. (1946). *C.H. Partisinin İktisadi Siyaset Sistemi II*. Ülku Basımevi.

Ulus. (08.03.1948).

Ulus. (30.03.1947).

Ulus. (30.03.1947).

Yeni Kütahya (12.03.1933). (252).